

**БАВИЛОНСЬКА ПОЕМА
«ПРО БЕЗНЕВИННОГО СТРАЖДАЛЬЦЯ» (фрагмент):
художній переклад на українську**

У статті зосереджено увагу на текстах про безневинного страждальця в месопотамській літературній традиції та зародженні феномена теодицеї. Запропоновано художній переклад українською мовою середньовавилонської поеми «Про безневинного страждальця».

Ключові слова: теодицея, література мудрості, месопотамська література.

Філологічна освіта в університеті традиційно пропонувала курс світової літератури з греко-римської античності. Та з накопиченням артефактів, пов'язаних із археологічними знахідками в Передній Азії, на Близькому Сході, з дешифруванням писемності (насамперед, шумерсько-аккадської, єгипетської, крито-мікенської та ін.) стало цілком зрозуміло, що за європейською античністю ховається світ ще більш архаїчний, але не менш розвинений культурно, ніж західний, літературоцентричний за своєю суттю. Саме в східних літературах сформувалися літературні роди і жанри, сюжетні архетипи, більшість художніх засобів, які сприйняла (разом із фінікійським алфавітом) грецька культура, розвинувши і поглибивши можливості красного письменства, теоретично їх осмисливши. Тільки у ХХ столітті розпочалося системне вивчення давньосхідних літератур, з'явилися переклади художніх текстів на європейські мови. Наразі вітчизняне сходознавство має в своєму розпорядженні лічені тексти українською мовою. Пропонований переклад – спроба розпочати системну роботу з перекладу та коментування давньосхідних текстів (передовсім шумерських і вавилонських), які, ретельно відібрані і відредаговані давньоєврейським монотеїзмом, жили епічні, дидактичні, ліричні тексти давньоєврейського Святого Письма – ТаНаХу.

У шумерській міфології (як у більшості світових) антропогонія є завершальним актом космогонії. Створення людини в месопотамських міфічних текстах, на відміну від антропогонії біблійної, не подається як вінець творіння. Поява людини є для шумерського пантеону вимушеним кроком, оскільки шумерські боги не бажали опікуватися землею і саме для цього створили людей. Така службова функція людини остаточно закріплена у канонічному тексті вавилонського періоду – космогонічній поемі «Енума еліш...», лейтмотив якої – остаточно утвердження як верховного бога Мардука – покровителя Вавилону. Найдавніші месопотамські тексти мудрості сягають ще шумерського періоду, наприклад, дидактичний твір «Повчання Шуруппака». Хоча вчені визначають час створення тексту кінцем III – початком II тис. до н.е., сюжет відсилає нас до ще більш давніх часів, до епохи царя Шуруппака, батька Зіусудри (вавилонського аналога Утнапішті) –

єдиної людини, що вижила після всесвітнього потопу, спричиненого богами задля знищення людей, і отримала безсмертя від богів (шумерський прототип Ноя в ТаНаХу) [4; 5].

Однак поступово у вавилонському суспільстві формується нова концепція взаємостосунків богів і людей – боги починають мислитися як справедливі стосовно людей (особливо прихильним до людства є бог мудрості Енкі з яскраво вираженими рисами культурного героя). Саме з цього постулату виходив Хамурапі, створюючи звід законів, які мали за мету утвердити справедливі відносини поміж людьми, забезпечити права незахищених верств вавилонського суспільства [12; 14]. Такий новий погляд на світобудову неминуче викликав питання теодицеї: чому боги допускають страждання невинних і праведників. Спроби знайти відповідь на це питання породжують у II тис. до н.е. цілу низку філософських творів, так звану літературу мудрості, яка досягне неймовірних літературних вершин у давньоєврейському корпусі текстів Ктувим, особливо у Книзі Йова.

Уже в старовавилонський період з'являється низка текстів про безневинних страждальців («Стогін чоловіка...» та «Людина і її бог»), які в наступні історичні епохи дають високі зразки поезії мудрості – у середньовавилонський період поему «Про безневинного страждальця» і наприкінці II тис. до н.е. так звану «Вавилонську теодицею» («Мудрий чоловіче, хочу тобі повідати...»). Ці твори (судячи зі значної кількості знайдених версій) мали неабияку популярність серед вченої частини месопотамського суспільства, тоді як серед простого люду вони не набули значного поширення (у цьому сенсі більш популярними були «Епос про Гільгамеша» та «Розмова пана і раба», які виголошують ідеї прямо протилежні теодицейним творам) [15; 20].

Вавилонська теодицея ще не досягла космізму Книги Йова, це тільки початки релігійного скептицизму, який поширюється у давній свідомості (пор. давньоєгипетські тексти «Пісня арфіста», «Бесіда розчарованого зі своєю душею», «Промови Іпусера», «Повчання гераклеопольського царя своєму синові Мерікара»). Страдалець ще не викликає богів до діалогу, як це робить Йов у ТаНаХу, його питання є риторичними, з них зрозуміло, що людині не дано усвідомити божі плани щодо людства, не дано проникнути у таємниці божого буття. Поема говорить про те, що з часом все стане на свої місця: справедливість буде відновлена, страдалець отримає винагороду від богів, а зловмисники і несправедливі будуть покарані [3].

Найдавнішим твором про невинного страждальця вважають шумерську поему зламу III–II тис. до н.е. «Людина і її бог» (зберігається в фондах Пенсільванського університету), вперше опубліковану в перекладі С. Крамера [7]. Поема є молитвою благочестивого чоловіка, якого уразили хвороби і біди. Бог, до якого звертається нещасний (ім'я божества в тексті не вказане), почув його прохання і вирятував чоловіка від напастей. Текст нічого не говорить про причини бідувань чоловіка, але між рядками читається схвальне ставлення автора до правильності поведінки

стражденого, який не ремствує, а молить бога про помилування. Текст також вказує на те, що людина грішна від самого її народження.

Давньовавилонська епоха залишила нам текст поеми «Чоловік стогне» (у списку XVIII ст. до н.е.), у якій вже є відповідь бога на молитву безневинного страждальця, винагорода за те, що чоловік вів себе гідно у часи випробування і залишився чистим у своєму серці. Тут вперше людина намагається зрозуміти причину своїх страждань, наголошуючи на тому, що вона сповідувала праведне життя. Але текст так і не дає відповіді на питання страждальця: божий промисел залишається захованим від людини. Зате поведінка чоловіка під час випробувань оцінюється автором як зразкова [11].

Найбільш близькою за ідейним змістом до Книги Йова є акадська поема «Мудрий чоловіче, послухай, що хочу тобі розповісти...», яка в науці отримала назву «Вавилонська теодицея». Навіть сама форма діалогу страждальця з його другом нагадує суперечку головного героя з друзями з Книги Йова. Поему датують першою половиною XI ст. і її особливістю є те, що на початку автор називає себе (хоч і у прихований спосіб через форму акровірша) – це вавилонський жрець Есагілкініуббіб. Поема не просто розповідає історію безгрішної людини, на долю якої випали тяжкі страждання – автор наголошує на тому, що страждання – це загальна доля людей, більше того, страждання найчастіше випадають якраз людям благочестивим. І хоча страдалець не наважується прямо звинувачувати богів у несправедливості, однак і слова друга про необхідність покори його не втішають. Навіть біблійний Йов смиренно схиляється перед Богом (правда, пізнавши його через одкровення) [2; 6; 8].

Текст середньовавилонської поеми «Про безневинного страждальця», фрагмент перекладу якої нами подається, знайдений у бібліотеці царя Ашшурбаніпала (VII ст. до н.е.) і є списком більш давнього тексту з храмової бібліотеки міста Ніппур [1; 10; 17]. Текст, як вважають, належить до часів бл. XIII ст. до н.е. Герой поеми – вавилонський вельможа Шубшімешре-Шаккан розповідає про свої страждання, не розуміючи, за що вони йому послані. Відмінність поеми в тому, що головний герой вперше має ім'я, що свідчить про задум автора показати реальну людину, причому людину відому, шановану у суспільстві. Поступово він втрачає почесне положення, багатство, зазнає утисків і гонінь, його починають мучити хвороби і фізичні страждання. Та в кінці поеми, зглянувшись на воляння чоловіка і дослухавшись до його виправдальної промови, сам верховний бог Мардук визнає несправедливість страждань безневинного і виказує йому свою милість. Найбільш поетичною з чотирьох таблиць тексту є друга, в якій монолог страждальця вирізняється справжнім драматизмом, яскраво демонструє особливості ритмізованої прози Давнього Сходу, тогочасну художню естетику: повтори (особливо виразними в тексті є анафори), синтаксичний паралелізм, симетрію [9; 16].

Ледве я жити почав, та мій час уже сплинув.
Оком не гляну куди – зло лишень звідусюди.
Шириться горе, а правди і годі шукати.
Кликав я бога – лице він ховає від мене,
Кликав богиню – вона і не гляне прихильно,
Жрець-передвісник не мовив мені про прийдешне.
Пророкування волхва не дало мені правди,
У ясновидця спитав – той нічого не втямив.
І замовлянням чаклун не відвів мої біди.
Що ж воно коїться в нашому бідному світі?
Я у майбутньому бачу лиш гноблення й розбрат.
Як і отой, хто в молитві не вславлює бога,
Хто за столом не шанує, не хвалить богиню,
Не похиляється долу, не клониться низько,
Той, хто забув молитви, занедбав славослів'я,
Той, хто забув про святкові для бога години,
Той, хто обрядами знехтував через недбальство,
Той, хто у шані і страхові челядь не втримав,
Той, хто торкався до їжі, забувши про бога,
Той, хто богині не жертвував борошна жмені,
Пана свого хто забув шанувати належно,
Клятвою клявся святою безпечно, бездумно –
Так от і я у зневазі тепер, у зневазі.
Я, котрий завжди, постійно сумлінно молився,
Я, чий закон – це молитва, а жертва – порядок,
День возвеличення бога – це радість для серця,
День для богині в процесії – щастя і втіха,
Славити вишнього – це надвелике блаженство,
Спів в його честь – це надмірна моя насолода.
Я закликав увесь край шанувати обряди,
Ймення високе богині учив я народ прославляти,
Я шанував і царя, я рівняв його з богом,
Шану творцеві втлумачував я простолюду.
Думав, воістину – це для богів насолода.
Але, що гоже тобі – чи угодне для бога?
Може, для бога утіха, чим сам ти гидуєш?
Хто божу волю збагнути, утямити може?
Світу підземного хто розтлумачить закони?
Божі шляхи осягти чи подужає смертний?
Хто жив учора – сьогодні уже помирає.
Хто був у страхові вчора – сьогодні щасливий.
Мить лиш одна – він співає пісень і радіє,
А як мине вона – він безутішно ридас.
День як міняється ніччю – міняються лица,
Голод підступить – лежать вони, ніби померлі,

А наїдяться – рівняють себе із богами.
Щастям наповнені – думають, що вже на небі,
Ну а як тільки біда – то тоді у підземному світі.
Ніби тростина я вирваний, кинутий долу,
Демон вселився до мого нещасного тіла,
Я знерухомлений, я у потужних тенетах,
Очі мої хоч відкриті – нічого не бачать,
Вуха хоч слухають – але нічого не чують,
Повне знесилення тіло моє пододало,
Тіло моє охопило шалене тремтіння,
Руки мої від напруження заціпеніли,
Повна знесиленість стегна мої охопила.
Здатність ходити забули тепер мої ноги.
Я нерухомий, прибитий, пригнічений горем,
Смерть недалеко мені накриває обличчя,
Кличе мене ворожбит – відповісти не можу,
Всі лиш ридають – а я без свідомості зовсім,
Дужа мотузка вуста мої заперезала,
В губи мої уп'ялися мотузки потужні,
Я зголоднілий, та горло моє перетяте.
Хліб має присмак смердючого чортополоху,
Пиво мені остогиділо, будь-яка радість людини,
Видно, на правду, немає кінця для недуги.
Навіть обличчя змінилось від голоду в мене,
Тіло захляле, знеможене кров покидає,
Я лиш кістяк, що на нього натягнуто шкіру,
Тіло моє в лихоманці, узяте тремтінням,
Лютя хвороба мене прикувала до ліжка,
Я запроторений до буцегарні нікчемної плоті,
Руки – налигачі мляві здовж власного тіла,
Тіло – окупи для ніг, що позбавлені сили.
Надто важкі батоги, їх жорстокі удари,
Той бо батіг, що мене повалив, він покритий шипами,
Той бо батіг, що бичує мене – у колючках жорстоких,
Зранку до ночі мене поганяє гонитель,
Та й уночі не дає він мені передиху.
Не повернутись мені – розійшлись сухожилля,
Я розвалився на частки, розкидані поруч.
Я – отой віл, що у власне лайно повалився без сили,
Я – той баран, що у власне лайно повалився.
Але ж хворобу мою дослідив заклинатель,
Жрець, що віщує, провісника не уторопав,
Жоден цілитель моєї недуги не втямив,
Мого страждання не вирахував ясновидець,
Бог, мій заступник, мене не провадив за руку,

Не прихилилась до мене також і богиня.
Видно, могила вже близько і саван готовий,
Вже я оплаканий, хоч не померлий іще я.
Край мій волає: «Загинув він, горе велике!».
Ворог мій чує – обличчя його сяє щастям,
Чує зловмисниця – серце її веселиться.
День проминає для всіх моїх рідних і друзів,
Разом зі мною для них заховалося сонце.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Владыку мудрости хочу я восславить...» Из среднеавилонской поэмы о невинном страдальце (Пер. В. К. Афанасьевой). – В кн.: Когда Ану сотворил небо. Литература Древней Месопотамии / Владыку мудрости хочу я восславить... – М.: Алетейа, 2000 – С. 131-133
2. Ключков И.С. Духовная культура Вавилонии: человек, судьба, время / И. Ключков – М.: Наука, 1983.
3. Ключков И.С. Старовавилонская поэма из цикла сочинений о невинном страдальце // Вестник древней истории / И. Ключков– М., 1978. – С. 9-25.
4. Щедровицкий Д.В. Почему страдает праведник? Ответ Шумера и Египта // Беседы о книге Иова / Д. Щедровицкий – М.: Теревинф, 2012. – С. 5-23.
5. Alster B. Wisdom of ancient Sumer / B. Alster – Bethesda, MD: CDL Press, 2005.
6. Arnaud D. Textes sumériens et accadien / D. Arnaud – Paris: Editions Recherche sur les Civilisations, 1987.
7. Black J. The literature of ancient Sumer / J. Black – N-Y.: Oxford University Press, 2004.
8. Caplice R. The Akkadian Namburbi texts: an introduction / R. Caplice – Los Angeles: Undena Publications, 1974.
9. Castellino G. Testi sumerici e accadici / G. Castellino – Torino: Unione tipografico-editrice torinese, 1977.
10. Cuneiform texts from Babylonian tablets in the British Museum. Part 58, Sumerian literary texts // By Bendt Alster; Markham J. Geller / Cuneiform texts – London: British Museum Publications, 1990.
11. Delnero P. The textual criticism of Sumerian literature / P. Delnero – Boston: American Schools of Oriental Research, 2012.
12. Dijk A. La sagesse suméro-accadienne; recherches sur les genres littéraires des textes sapientiaux / A. Dijk – Leiden, 1953.
13. Ebeling J., Cunningham G. Analysing literary Sumerian: corpus-based approaches / J. Ebeling– London: Equinox, 2007.
14. Gordon E. A new look at the wisdom of Sumer and Akkad / E. Gordon.– Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 1960.
15. Hallo W. The world's oldest literature: studies in Sumerian belles-lettres / W. Hallo – Boston: Brill, 2010.
16. Lambert W. Babylonian Wisdom Literature / W. Lambert – Oxford, 1960.

17.Langdon S. Babylonian wisdom, containing the poem of the Righteous sufferer, the Dialogue of pessimism, the books of Proverbs, and the Supposed rules of monthly diet / S. Langdon – London: Luzac, 1923,

18.Literary and religious texts, third part // By A. Shaffer, M.-C. Ludwig. – I University of Pennsylvania. Joint Expedition to Mesopotamia / Literary and religious texts. – London: The British Museum Press, 2006.

19.Peterson J. Sumerian literary fragments in the University Museum, Philadelphia / J. Peterson – Madrid: CSIC, 2011.

20.Rinaldi G. Storia delle letterature dell'antica Mesopotamia (sumerica e assiro-babilonese) / G. Rinaldi – Milano: Nuova accademia, 1957.

21.Robson E. The electronic text corpus of Sumerian literature / E. Robson – England: University of Oxford, Faculty of Oriental Studies, 1998.

22.Sullivan B. Sumerian and Akkadian sentence structure in old Babylonian literary bilingual texts / B. Sullivan – University Microfilms International (Publisher), 1983.

23.Tinney S., Behrens H. Index to the secondary literature: a collated list of indexes and glossaries to the secondary literature concerning the Sumerian language / S. Tinney, H. Behrens – Philadelphia, 1993.

Статья посвящена текстам о невинном страдальце в месопотамской литературе и зарождению феномена теодицеи. Предлагается художественный перевод на украинском языке среднеавилонской поэмы «О невинном страдальце».

Ключевые слова: теодицея, литература мудрости, месопотамская литература.

The article is devoted to the number of texts of the Guiltless sufferer in Mesopotamian literature and the genesis of the phenomenon of Theodicy. The interpretation of the poem «About the Guiltless sufferer» into Ukrainian is proposed.

Key words: theodicy, literature of wisdom, literature of Mesopotamia.